

ЗНАКОВНИ ЈЕЗИК – ОСНОВНИ НАЧИН КОМУНИКАЦИЈЕ ГЛУВИХ*

Надежда Димић

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Миа Шешум

Лабораторија за форензичку фонетику, МУП РС, Београд

Знаковни језици су природни, живи језици које користе глуве особе широм света. Они нису само колекција знакова, и нису универзални. Знаковни језици су раноправни језици, независни од говорних језика које користе чујуће особе. Продукција и перцепција знаковних и говорних језика се значајно разликују. У продукцији говорних језика учествује вокални тракт, а перцепирају се путем чула слуха, док се код знаковних језика продукција остварује покретима руку, главе и тела, а перцепирају се видом. Често се сматра да знаковни језици представљају само облик изражавања говорних језика рукама, али чињеница је да се вокабулар и граматика знаковних језика веома разликују од говорних. Пошто сваки знаковни језик има вокабулар и културално наслеђе специфично за конкретну заједницу глувих, особа која је овладала једним знаковним језиком тешко ће, под уобичајеним комуникацијским околностима, разумети некога ко користи други знаковни језик.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: знаковни језик, комуникација, заједнице глувих

УВОД

Потреба за споразумевањем постоји од када постоји и човек. Из те потребе, са развојем људског друштва, развијана су разна средства споразумевања, која су у току историјског развоја друштва усавршава-

* Овај рад је део пројекта који се изводи под називом "Стандардизација српског знаковног језика" у оквиру Министарства рада и социјалне политике и Савеза глувих Србије.

на све до данашњег ступња развоја. Најједноставнији и најприроднији начин споразумевања је гест. Најсложеније и најпрецизније средство споразумевања је говорни језик, који поред изговора-артикулације има и писану форму-писмо. (Димић, 1996)

„Докле год буде било глувих људи на свету, биће и знаковног језика. То је најдрагоценији Божји дар глувима.“ (George W. Veditz)

Знаковни језик је начин комуникације који се заснива на употреби покрета тела, гестова и фацијалне експресије. На најпримитивнијем нивоу, сачињен је од показивања, слегања раменима и прављења гримаса, али прави знаковни језик је комплексан и заснива се на комбинацијама кодираних мануелних сигнала и знакова. У том случају говоримо о знаковном језику као конвенционалном, равноправном начину комуникације. (Albrecht, 2006)

Гест је специфична људска активност. Он је неодојиви човеков пратилац од настанка првих људи. И данас прати говор човека. Узбуђен неким емоцијама, човек несвесно прибегава коришћењу геста с намером да буде што убедљивији и изражајнији. Гестом се човек служи и приликом сусрета са људима чији језик не познаје. (Димић, 1996)

Знаковни језик није нов лингвистички конструкт. Напротив, многи истраживачи су проучавали да ли су знаковни језици претходили говорним језицима у развоју човечанства. Дебате у вези улоге знаковног језика у едукацији и уопште животима глувих људи и њихових заједница се такође воде дуго времена. Међутим, покушаји разумевања структуре знаковних језика као лингвистичких система су новијег датума. Тренутно су у експанзији истраживања знаковног језика глуве и чујуће деце и овладавања његовом специфичном структуром, као и употребе знаковног језика у дискурсу. Дискусије о развоју знаковног језика код глуве деце се јављају средином деветнаестог века, и ослањају се примарно на теоријске/филозофске аргументе. Током наредних педесет година, опсервације глуве деце школског узраста су прикључене разматрањима која су се заснивала на сумњивој претпоставци да дечји језички репертоар и језичка достигнућа одражавају утицај знаковног језика као првонаученог, и на тај начин показују његову вредност или недостатке. Савремени истраживачи испитују усвајање и развој знаковног језика глуве деце и у природном окружењу, и у контролисаним експерименталним ситуацијама. Такве студије помажу бољем и потпунијем разумевању језичке компетенције глуве деце, правца лингвистичког развоја, као и практичних аспеката њихове комуникације са другима.

Са порастом обима и систематичности студија које се односе на дечје усвајање знаковног језика, видљиви су помаци у неколико истра-

живачких домена, почевши од начина на који деца уче знаковни језик, улоге знаковног језика у другим аспектима развоја, флуентности изражавања... Историја постојања знаковних језика у друштву и дискусије у вези прикладности коришћења у сврхе едукације глуве деце су имале утицаја на истраживања на овом научном пољу. Карактеристика ове области проучавања је да су истраживања потекла из различитих научних дисциплина: лингвистике и језичког развоја, дефектологије, когнитивне и развојне психологије, антропологије, социологије, неуропсихологије... Насупрот истраживачким студијама у већини других језика, студије знаковног језика потичу углавном од истраживача којима знаковни језик није матерњи, чак у великом броју случајева истраживачи нису ни његови флуентни говорници. Иако истраживачи углавном имају помоћ глувих асистената и консултаната, значајно је имати на уму да постојећа истраживања која су извођена од стране чујућих могу имати другачији правац него она која би била урађена од стране глувих аутора.

ИСТОРИЈСКИ ПОДАЦИ О ЗНАКОВНОМ ЈЕЗИКУ

Знаковни језик се помиње у бројним историјским документима. Историјски извори из западних и источних цивилизација указују да глуви људи и заједнице глувих користе знаковни језик последњих 7000 година. У Платоновом делу „Cratylus“ (360. год. п.н.е) разматра се значај знаковног језика, када Сократ поставља питање: „Претпоставимо да немамо гласа ни језика, а желимо нешто да кажемо. Зар не бисмо, као што то раде глуви, гестикулирали рукама, главом, и целим телом?“ У 15. веку, судови отоманских султана су ангажовали глуве људи чији је задатак био да науче све учеснике судског процеса знаковном језику. Овај поступак је био социјално-политичког карактера, јер се говорење пред султаном сматрало неприкладним. Један од најпознатијих историјских примера заједнице глувих која користи знаковни језик потиче из Масачусетса (САД) из 17. века. Велики број глувих из Кента (Енглеска) је почетком 17. века емигрирао у градић у Масачусетсу, и њихов знаковни језик је наставио да се користи и у САД. Крајем 17. века, многи од њих су се преселили на острво Мартини виногради. Бракови који су склапани између глувих дошљака и чујућих староседеоца резултирали су екстремно великим присуством оштећења слуха код нових нараштаја, а знаковни језик је прихваћен као равноправан начин комуникације, много пре него што је отворена прва специјализована школа за глуве.

Сведочанства о заједницама које су користиле знаковни језик пружају нам могућност да сагледамо поједине аспекте живота глувих кроз историју. Међутим, историјски извештаји се углавном своде на описе појединих ситуација у случајевима конкретних глувих, или заједница глувих које користе знаковни језик, и готово да нема података о проучавању знаковног језика као објекта лингвистичке студије, као ни података о интересу за проучавање развоја знаковног језика код глуве деце. Сачувано је веома мало докумената о начину на који одрасли гестикулирају, али не постоје подаци о продукцији знаковног језика код деце, што представља тему за коју су савремени истраживачи посебно заинтересовани.

УНИВЕРЗАЛНОСТ И ПОЧЕТАК ШИРЕ УПОТРЕБЕ ЗНАКОВНОГ ЈЕЗИКА

Конвенционални знаковни језици представљају пример језика који су се дефинисали у последњих 300 година. Баш као што сваки језик захтева групу људи која ће се њиме споразумевати, знаковни језик је нераскидиво везан за постојање заједнице глувих. Овакве заједнице постоје у случајевима када је довољно велика концентрација глувих људи на одређеном простору. На подручју Европе заједнице глувих настају од тренутка развоја великих градова, током индустријске револуције. Пре тога, глуви су били раштркани по селима и мањим градовима, а знаковни језик којим су се служили био је индивидуалан и неразумљив за шире окружење, као и за друге глуве. Напредак који је условио стварање великих заједница глувих, као и конвенционалних знаковних језика, десио се када су се оформиле школе за глуву децу, крајем 18. века у Европи. У овим школама деца су могла да користе знаковни језик, који су учили од наставника и глувих вршњака. Отварање специјалних школа за децу оштећеног слуха у многим неразвијеним земљама је тек у зачетку, и прво је окружење у којем је деци омогућено учење знаковног језика.

При побројавању светских језика готово увек се игноришу знаковни језици. Разлог за ово може бити њихова релативно касна појава. Такође, треба бити свестан да су многи људи још увек уверени да знаковни језици нису ништа више од специфичног облика испољавања говорних језика. Други не сматрају знаковни језик језиком уопште; за њих је знаковни језик само нелингвистички систем гестикулирања и пантомиме. Све ове чињенице могу да послуже објашњењу због чега се знаковни језици често игноришу, заједно са многим говорним језицима малих и неразвијених друштава. Етнолошка база података, ипак,

укључује знаковне језике; чак 103 знаковна језика која су у широкој употреби. Ова бројка је мала и не обухвата све знаковне језике, али је значајна јер представља признавање постојања знаковних језика као равноправних језичких система. (*Ann, 2006*)

Српски знаковни језик (СЗЈ) је визуелни језик гестова који користе глуве особе у Србији. СЗЈ је њихов први (примарни) језик док је говорни српски језик њихов други језик. Он глумим особама у Србији служи као средство за свакодневну конверзацију, за интелектуалне расправе, и све друге комуникативне потребе. У Србији постоји висок степен разумевања међу глумим особама у оквиру СЗЈ, иако постоји и могућност регионалних варијација појединих гестова и начина изражавања. (*Половина, Димић, 2009*)

РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЗНАКОВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ ГОВОРМ

Знаковни језици су природни, живи језици које користе глуве особе широм света. Они нису просте колекције гестова и нису универзални. Знаковни језици су пуноправни језици, независни од говорних језика које користи чујућа популација.

Уобичајено је да се под појмом знаковни језик подразумева покрет при говору главом, руком или целим телом, да би се говор учинио изражајнијим. Знаковни језик означава предмет, радну операцију или неко афективно стање. Он се назива и кинетички говор. Кинетички говор обухвата мимику која се изражава покретима лица, пантомиму испољну покретима целог тела и гест изражен покретима руку. Тешко је потпуно издвојити било који од ових видова, јер се они међусобно допуњују, комбинују, прожимају како би мисао говорника била што јасније исказана. Гестовима се изражавају статичке или динамичке карактеристике садржаја о којима се говори. (*Димић, 1996*)

Основне разлике знаковних и говорних језика:

- Знаковни језици су визуелно-спацијални (нису засновани на говору);
- Не поседују писану форму (самим тим, не постоји ни књижевна традиција);
- Малобројни су у односу на говорне језике, један знаковни језик у просеку броји од хиљаду до десет хиљада говорника (са изузетком америчког знаковног језика, којим комуницира неколико стотина хиљада људи). (*Sutton-Spence, Ladd, Rudd, 2005*)

Знаковни и говорни језици се продукују и перципирају на потпуно различит начин. Док се говорни језик производи уз помоћ вокалног

тракта и перципира чулом слуха, у продукцији знаковног језика приоритетни су покрети руку, а затим и немањуелних артикулатора, као што су глава, лице и тело, а овакав говор се перципира путем вида.

Истраживачи знаковног језика су протеклих деценија испитивали да ли је знаковни језик само модалитет говорног језика, и да ли знаковни и говорни језици имају исте основне лингвистичке особине на нивоу фонолошке, морфолошке и синтаксичке структуре. Ипак, модалитет игра значајну улогу у обликовању израза лингвистичке структуре. Уз уважавање начина на који модалитет може утицати на лингвистичку структуру, улога иконичности или визуелне мотивације је од нарочитог значаја. Визуелно-гестовни модалитет подразумева много већи потенцијал за иконично представљање него аудитивно-вокални модалитет. Присутне су три уочљиве разлике између ова два језичка модалитета које могу да буду узрок разлика у лингвистичкој структури знаковних и говорних језика: различита природа артикулатора који се користе за продукцију говора, различита природа перцептивних система који се користе за пријем говора, као и релативна „младост“ знаковних језика. (*Perniss, Pfau, Steinbach, 2007*)

Сваки језик располаже средствима којима се скреће пажња других на одређени садржај. На пример, у задобијању пажње, говорник се може послужити именовањем саговорника, коришћењем њихове титуле, узвицима.... Начин на који се скреће пажња саговорника, када је реч о знаковном језику, у великој се мери разликује, и ослања на вокализацију, нагле покрете рукама, додиривање по руци или рамену, или улажење у видно поље саговорника. (*Metzger, 2005*)

Када се пореде механизми скретања пажње и мењања теме у говорној и знаковној комуникацији, уочавају се одређене разлике:

- приликом комуникације говором, један од најважнијих начина да се задобије пажња саговорника, као и да се промени директни саговорник у ситуацијама где је више људи укључено у комуникацију представља изговарање саговорниковог имена. У комуникацији знаковним језиком се, насупрот томе, никада не користи именовање присутне особе. Именовање се користи искључиво у случајевима када је особа о којој је реч одсутна, да би се назначило о коме је реч. Ову чињеницу интерпретатори знаковног језика не би смели да игноришу; због разлика у деиктичким елементима језика, пожељно је да када преводе са знаковног језика на говорни, уместо показивања прстом или коришћења одређених одредби, употребљавају имена особа о којима је реч. Такође, када је у питању превод са говорног на знаковни језик, нема потребе да користе дактилологију да би

спеловали име особе која је поменута, уколико је присутна; довољно је показати на њу, јер је то у духу језика на који се преводи, знаковног језика.

- Контакт очима је необично битан када је у питању комуникација путем знаковног језика; он служи, између осталог, и промени саговорника којем се особа која гестикулира обраћа. Интерпретатори морају бити свесни чињенице да је глува особа којој се преводи у незахвалном положају, јер није у могућности да примени главни механизам промене своје позиције из саговорничке у говорничку, будући да је неопходно да све време гледа у преводиоца. (*Van Herreweghem, 2005*)

Људи који говоре различите језике и припадају различитим културама доживљавају свет на различите начине. Преводиоци знаковног језика се налазе између две културе из којих потичу особе чији језик преводе и на чији језик преводе, и имају велику одговорност да веродостојно изграде семантички мост између њих. У зависности од сличности и разлика између тих, супростављених култура, ниво комплексности процеса превођења може значајно варирати. С обзиром на чињеницу да се говорни и знаковни језици неминовно разликују у великој мери, преводиоци имају велику одговорност да веродостојно и на најбољи начин приближе искуству глувих свет чујућих, и обратно. Интерпретација знаковног језика је више од пуког превођења једног језика на други. Она представља грађење семантичког моста између двоје људи који потичу из различитих култура, из различитих светова. (*Marschark, Spencer, 2005*)

Пошто знаковни језици немају писани израз, говорници који желе да напишу поруку неопходно морају познавати говорни језик средине или особе којој се обраћају. Многи глуви који имају литерарне склоности имају велики проблем када желе да забележе своју поезију или прозу; ово је препрека са којом се суочавају припадници многих језичких мањина широм света чији језик нема писану форму, и њихов положај је, у овом случају, потпуно исти као и положај глувих. Када се, на пример, записује поема која је оригинално изражена знаковним језиком, процес превођења који је неопходно спровести је потпуно исти као да је у питању било који други страни језик. С обзиром да вокабулар знаковног језика садржи много иконичних знакова, могло би се очекивати да ће велики број знакова бити универзално разумљив. Међутим, у различитим језицима се истичу различита својства истих појава, што чини сваки знаковни језик специфичним и углавном неразумљивим за саговорнике са другог језичког подручја. Паралелна ситуација постоји и у говорним језицима, и очигледна је на примеру ономотопеја, које у великом броју случајева нису универзално разумљиве (српско „куц-

куц“ према енглеском „нак-нак“ итд). Иако се односе на исту појаву, говорници различитих подручја на другачији начин наглашавају својства те појаве. (*Sutton-Spence, Ladd, Rudd, 2005*)

С обзиром да знаковни језици имају визуелни простор међу саговорницима као кључну супстанцу у оквиру које се гради форма неке граматичке функције, односно морфолошки параметри битни за разумевање исказа, морфолошки „сегменти“ формирају се управо у њему, у простору. Глаголски аргументи попут агенса, пацијенса, инструмент, циљ, извор, затим деикса, време радње, аспекти унутарњег структурирања радње, исказују се елементима простора. Формално се могу разликовати знаци који имају покрет с оријентацијом и они који су само покрет. Знаци и покрети су они код којих је могуће одредити почетни и завршни положај. Стабилни знакови су они чије значење не зависи од покрета него положаја који рука заузима у простору. Морфолошке категорије у СЗЈ могу бити везане за правац, брзину, дужину и облик покрета. (*Половина, Димић, 2009*)

СТАНДАРДИЗАЦИЈА СЗЈ

Стандардни језик је општи језик који би требало да могу да користе сви припадници једне језичке заједнице. Као основа стандардног језика могу се узети или неки регионални варијетет, или говор одређене социјалне групе, или се као основица може користити нека претходна варијанта језика забележена у писаном виду. Стандардизација подразумева кодификацију изговора, граматике и вокабулара како би се обезбедио скуп нормативних правила за стандардну употребу. Одабрани стандард треба и званично спровести што се чини путем владиних публикација, преко медија и у школама.

То не значи да је он лингвистички једина варијанта, али ако се временом шири и примењује у ширим круговима говорне заједнице, онда такав стандардни језик олакшава међусобну комуникацију. Као што се дешава са српским језиком, где стандардни језик омогућава припадницима различитих регионалних варијетета да се међусобно споразумеју, да користе исте уџбенике у школи и да разумеју медије, да могу да читају књиге, тако и СЗЈ као стандардизовани језик треба да омогући исту врсту олакшане комуникације. То не значи да ће варијетети на локалном нивоу бити укинута и да ће нужно нестати. Напротив, они ће стално доприносити богаћењу знаковног језика, на свим нивоима, а поготово у погледу вокабулара. (*Димић, Половина, Кашић, 2009*)

ЛИНГВИСТИЧКЕ СТУДИЈЕ ЗНАКОВНОГ ЈЕЗИКА

Амерички знаковни језик је први знаковни језик који је добио статус равноправног језика, и од тог момента настаје експанзија истраживања која за тему имају структуру и функцију знаковно–језичког развоја код деце. Иако су заговорници говорног израза одбацивали знаковни језик као конструкт који отежава усвајање говора и наставили да инсистирају на унапређењу артикулације глуве деце, истраживачи који су били заинтересовани за знаковни језик почели су да испитују употребу геста у интеракцији мајке и детета у кућним условима. Прве студије на ову тему датирају из шездесетих година двадесетог века, и углавном се свode на упоређивање речника чујуће и глуве деце. Мали број истраживања се базирао на опис лингвистичких и комуникативних аспеката конверзације између мајке и глувог детета. Већином је испитиван начин на који се чујуће мајке обраћају својој чујућој деци, са фокусом на продукцију мајки, а комуникација деце у тим интеракцијама је успутно коментарисана. Истраживачи убрзо укључују и глуве родитеље у студије, у намери да им присуство глувих помогне у разумевању динамике интеракција родитеља и деце које се остварују невербалним путем, и да пореде те резултате са интеракцијама оствареним говором. Резултати неколико раних студија знаковног језика које су анализирале комуникацију глуве деце и њихових чујућих мајки указују да оскудне комуникативне вештине мајке имају лош утицај на дететово усвајање језика. Поређење оваквих комуникативних парова са паровима у којима су и мајке биле глуве показало је да ране интеракције удружене са ефективном комуникацијом имају позитиван утицај на развој језика, као и социо-емотивни развој детета. Посебно је значајан закључак да квалитетан однос између мајке и детета представља основу за развијање дечје језичке компетенције, а међусобна комуникација је снажно повезана са позитивним развојем детета у бројним другим доменима. Доказано је да се знаковни системи комуникације развијају чак и када мајка и дете примарно комуницирају говором, и ова чињеница је инспирисала многе истраживаче да се фокусирају на развој и природу знаковног језика. (*Marschark, Schick, Spencer, 2006*)

РАЗВОЈ ЈЕЗИКА КОД ГЛУВЕ И НАГЛУВЕ ДЕЦЕ

У развоју особа оштећеног слуха гест има посебан значај. Глува особа је визуелан тип и све што сазнаје и доживљава чини путем вида. Оптичке слике које она прима из спољног света су конкретне, директне, статичне или динамичне. Она развија знаковни језик на основу соп-

ственог спонтаног кретања и подражавања околине. Споразумевање покретима је резултат психичког развоја глувог детета, а и сам покрет помаже тај развој. (Димић, 1996)

Усвајањем знаковног језика отклањају се проблеми ограниченог примања порука и ограничене комуникације глувих особа. Коришћење знаковног језика подразумева и прстну азбуку. (Димић, Половина, Кашић, 2009)

Разликовање прелингвалног и постлингвалног оштећења слуха је веома значајно када је у питању усвајање говорног језика. Постлингвално оглувела деца развијају говорни језик различито од деце која су оглувела прелингвално, јер они имају искуство у слушању које им омогућује да савладају већину аспеката језика природним путем. Почетак усвајања матерњег језика код њих није угрожен, за разлику од конгени тало глуве деце. Верује се да су у стању да брже и боље савладају вештину читања говора са усана саговорника, јер су способнији да повежу визуелну информацију са аудитивном, а углавном им и савладавање читања и писања не представља велики проблем.

Време губитка слуха је значајно и када је у питању усвајање знаковног језика. Ипак, нема доказа да је у овом случају оправдано правити поделу на прелингвално и постлингвално оглувеле. Када је у питању усвајање знаковног језика, најзначајнији параметар представља изложеност детета језику. Постлингвално оглувела деца глувих родитеља могу овладати знаковним језиком без проблема, док се они могу јавити код конгени тално глуве деце чујућих родитеља. Уопштено би се могло рећи да деца која знаковни језик усвајају у постлингвалном периоду ретко у потпуности овладају његовим одређеним аспектима, као што су глаголска времена или творбени процеси. Учење знаковног језика као матерњег у постлингвалном периоду по много чему наликује на учење страног језика. (Baker, Woll, 2008) Новије студије понашања се фокусирају на утицај окружења на развој језика. У једној опсежној студији која је испитивала инциденцу типичног и атипичног језичког развоја у великој популацији близанаца (Spinath, Price, Dale, and Plomin, 2004) закључено је да највећи утицај на правилан развој језичких вештина код деце има њихово окружење. Такво наглашавање значаја окружења је изненадило бројне истраживаче који се баве језиком. У стручним круговима је углавном заступљено мишљење (које се заснива на чврстим аргументима) да је језичка способност урођена. Чињеница је да су људи генетски предодређени да организују комуникацију, и да продукују лингвистичке системе на специфичан начин. Међутим, за истраживаче који се баве знаковним језиком, тврдња да је језички развој у великој мери условљен врстом језика коме су деца изложена је неприхватљива.

Могуће је посматрати шта се дешава у великом броју различитих ситуација у којима изложеност детета знаковном језику варира од оптималног нивоа до непостојања. Такође, студије о глувој деци представљају снажан подсетник о урођености људске потребе за комуникацијом-о базичној тенденцији људи да пронађу начин да остваре комуникацију. Чак и када глува деца нису изложена језику који могу да перципирају и схвате, тј. када нису изложени знаковном језику, они спонтано комуницирају гестом. Овај феномен је дуго времена називан „кућни гест“, и представља гестовни систем који користе глува деца када морају да креирају сопствени начин комуникације путем којег ће размењивати информације са ближњима. Овакав знаковни израз је потпуно спонтан, без утицаја других знаковних система и културалне трансмисије знаковних симбола. Деца ове гестове најчешће базирају на искуству; они представљају опис доживљених акција или карактеристика појава. Иако спонтано генерисани знаковни комуникациони системи могу да обухвате мноштво функција, поготово када су у питању упућивања на појаве или саопштавање потреба, они су ипак значајно ограничени у бројним аспектима. Такав начин комуникације је генерално лако разумети, али само у оквиру најуже породице и других блиских и често присутних људи. Знакови који се продукују су лимитирани у могућности међусобног комбиновања, као и у степену апстрактности. Такође, упркос доказима да деца имају урођену потребу да конструишу функционалне комуникативне системе чак и ако нису изложени сврсисходној комуникацији, постоје јасна ограничења у погледу излагања говору испод којих је врло отежан развој добро артикулисаног, формалног језичког система.

Језик глуве деце која су изложена знаковном језику у раном узрасту у кућним условима није ограничен на овај начин. Наравно, као и код усменог говора, рана продукција знаковног језика је ограничена тренутним когнитивним, емоционалним, социјалним и лингвистичким могућностима и способностима детета. Знаковни језик који користе мала деца, према томе, не може да одражава софистицираност и комплексност знаковног језика који користе одрасли. У сваком случају, за разлику од примарне, идиосинкратичке комуникације коју користе глува деца у условима недостатка језичког модела, знаковни језик који уче од одраслих потпомаже њихов језички, а тиме и свеукупан развој.

Поређењем знаковног језика деце који се развија у условима недостатка језичког модела, и у условима изложености конвенционалном знаковном језику, долази се до закључка да изложеност језику представља критичну развојну тачку. Због тога што постоје значајне сличности у развоју знаковног и вербалног језика, може се очекивати да многи фак-

тори који утичу на њихов развој и богаћење буду идентични. Истовремено, због разлика у примарним начинима комуникације, очекивано је да поједини фактори од утицаја утичу на само један од говорних система.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПЕРЦЕПЦИЈЕ ЗНАКОВНОГ ЈЕЗИКА

Очигледну разлику између гестовног и говорног изражавања представља чињеница да се знаковни језик примарно перципира путем вида. Ова чињеница има значајне импликације на начин на који мајке глуве деце указују на повезаност између предмета комуникације и дечје тренутне активности. То, наравно, не умањује значај који визуелне информације имају код чујуће деце приликом усвајања говора. Визуелне информације у говорном изразу служе за одређивање контекста изречене поруке. На пример, мајке чујуће деце често показују прстом на активност или подижу предмете да би указале на тему комуникације. Индикацију значаја визуелне подршке у одређивању контекста говора представљају и резултати студија који указују да је код слепе деце усвајање језика често отежано. Велики део афективног значења изречене поруке се изводи управо из визуелних елемената говора, као што су: говорников израз лица, постојања тела, покрети... Овакве информације могу бити посебно значајне за децу која још увек нису у потпуности усвојила језик, јер код њих нелингвистичке и паралингвистичке информације служе за боље разумевање поруке. У сваком случају, лингвистички, референтни садржај изговорене поруке је скоро увек представљен кроз гласове које говорник производи, а слушалац перципира чулом слуха. Насупрот томе, порука исказана знаковним језиком захтева да и лингвистичке, и паралингвистичке, и контекстуалне информације буду примљене и појмљене путем чула вида. Значајну разлику између поруке примљене видом и поруке примљене слухом представља чињеница да је аудитивне информације могуће примити и онда када слушалац не гледа у говорника. Наравно, ово није могуће када је у питању знаковна комуникација. И код глуве, и код чујуће деце је карактеристична рана, урођена веза између слушања и посматрања понашања.

С обзиром да говор аутоматски скреће пажњу чујућег детета на лице говорника, то представља значајну импликацију за динамику комуникације са глувом децом. Мајке глуве деце су често принуђене да активно заокупљују њихову визуелну пажњу на начин на који мајке чујуће деце не морају. Да би то успеле, мајке глуве деце користе бројне стратегије задобијања и задржавања пажње. Ово резултира разликама у времену и структури ефективног експонирања мале деце језику, па им знаковни језик постаје блискији начин комуникације. Због тога што

је прилагођавање говора који је усмерен ка детету обично интуитиван процес, вероватно је да мајке које комуницирају матерњим језиком праве ефективнија модификације него мајке које користе нов, релативно неувежбан језик или језички модалитет (знаковни језик). У случају деце која уче знаковни језик, сва њихова пажња мора бити усмерена на понашање глуве мајке, уколико се њена свакодневна комуникација остварује путем знаковног језика. (*Spencer, Harris, 2006*)

УТИЦАЈ ШКОЛЕ

Говор помоћу знакова је главно средство споразумевања међу глувим и наглувим особама. Он има непроцењиву важност у развоју глувог, и у томе је његова предност. Гестови су конкретни и брзо се уче, лако памте, разумљиви су сваком детету. Временом се проширују и усавршавају и постају заједнички за шири круг глувих и наглувих. Гест има велику дидактичку вредност. Знаковни језик је први језик глувог човека. Гестом могу да се изразе разна осећања, расположења, потребе: радост, жалост, бол, претња, љутња, глад, жеђ и др. Владање гестом и његова логичка употреба у говору јесте мисаони акт и уколико се нађе глуво дете које не зна гестове, то говори о његовој психичкој неразвијености. Пошто гест има више значења, може доћи до отежаног споразумевања, а да не би дошло до неспоразума, употребљавају се додатни знаци. Код глагола постоје само три времена; нема лица ни падежа код променљивих врста речи, нити слагања у роду и броју. Ред речи у реченици одређује се редом збивања, но и ту не постоји нека устаљеност.

Доласком у школу глуво дете доноси извесне покрете који су специфични за породицу и које само породица разуме. У школи оно брзо учи покрете средине. Глува деца глувих родитеља приликом доласка у школу су социјално комуникативно развијенија од глуве деце родитеља који чују, јер су путем геста развили способност споразумевања. (*Димић, 1996*)

Глуви родитељи глуве деце могу пружити значајан увид чујућим родитељима и терапеутима у погледу оптималних стратегија комуникације са глувом децом. Многа глува деца која су рођена у породицама чујућих родитеља, прилику да науче знаковни језик добијају тек на почетку школовања, у школама за децу оштећеног слуха, а примаран лингвистички модел им пружа наставник. Неки родитељи желе да усаврше свој знаковни језик па похађају курсеве да би побољшали флуентност. Други науче само неке основне гестове да би обезбедили функционални ниво комуникације. Знаковни језик може да постане дететов примарни језик без обзира на то да ли га његови родитељи користе,

када оно дође у свакодневну интеракцију са наставником који комуницира путем знаковног језика, и који добија значајну улогу модела у дететовом језичком развоју.

Становиште да учионица представља добро окружење за развој језика има разумљив теоријски значај. Без обзира што учење другог језика кроз комуникацију са наставницима или вршњацима није неубичајено у САД (пример имиграната са шпанског говорног подручја), није чест случај да деца уче примарни, матерњи језик у школи уз помоћ наставника, као што се дешава код глувих. Док се истраживања заснована на лингвистичким студијама фокусирају на глуву децу која усвајају знаковни језик у окружењу које га користи, малобројна су истраживања која се баве развојем знаковног језика код глуве деце чујућих родитеља у социјалном контексту учионице. Полазак у школу представља значајну промену за свако дете. Постоје одређене разлике у начину комуникације код куће и у школи. Резултати истраживања која су се бавила овом темом су указали да се деца чији родитељи користе „школску“ терминологију и начин конверзације код куће лакше прилагођавају на начин комуникације који преовладава у школи у односу на децу чији родитељи то не раде. Овакав стил комуникације подразумева постављање питања детету, стварање навике да у једном моменту прича само један од чланова породице, а остали слушају, коришћење деконтекстуализованог говора и учествовање у литерарним активностима породице. Док многа деца искусе изазове прилагођавања на овакав начин комуникације, деца која су на ово навикла код куће већ имају искуство и научила су да уче. Овакво искуство ће допринети бољем разумевању школског градива и бољем разумевању са школским особљем. У овом контексту, глава деца глувих родитеља би се могла окарактерисати као деца која имају искуство у учењу и која су у позицији да се успешно прилагоде на захтеве школе. Наравно, све ово претпоставља наставника који уме да на прави начин пренесе знање ученицима.

ИНТЕРАКЦИЈА ИЗМЕЂУ НАСТАВНИКА, ИНТЕРПРЕТАТОРА ЗНАКОВНОГ ЈЕЗИКА И УЧЕНИКА У ИНКЛУЗИВНИМ ОДЕЉЕЊИМА

Велики број глувих и наглувих ученика укључено је у редовни школски систем, заједно са чујућом децом. Глуви и наглуви ђаци који похађају редовне школе у САД имају подршку интерпретатора за знаковни језик, као и техничку помоћ која им је неопходна. Теоријски, примарна улога интерпретатора је да преводи све што је речено

на часу од стране наставника или других ђака, као и глувог ученика. У пракси је ипак другачије; интерпретатор је тај који одлучује шта ће бити преведено у процесу наставе. Селекција, прескакање и полу-превођење се догађа најчешће због брзине спонтаног говора и немогућности интерпретатора да обухвати преводом све речено. Такође, интерпретатори се често не задовољавају само улогом преводиоца; они се труде да исказе наставника поједноставе и приближе детету, понове превод уколико оцене да је потребно, као и да скрећу пажњу ученику на понашање. Једном речју, поред превођења говора, интерпретатори представљају подршку ученику у свим школским активностима и ситуацијама. Међутим, забрињава податак да велики број интерпретатора нема флуентну продукцију знаковног језика, као ни довољно образовање за рад са децом. С обзиром да најфлуентнији чујући говорници знаковног језика потичу из породица глувих, и углавном немају образовање из области рада са ученицима, а да стручњаци из области рада са глувом децом понекада немају довољно искуства у комуникацији знаковним језиком, овај проблем захтева озбиљан приступ и осмишљено решавање, јер би у супротном школовање глуве деце у инклузивним условима могло значајно успорити њихов напредак. (*Singleton, Morgan, 2006*)

УТИЦАЈ ЗНАКОВНОГ ЈЕЗИКА НА УЧЕЊЕ ЧИТАЊА И ПИСАЊА

Три теоријска приступа се наводе у литератури када је реч о могућим интеракцијама између знаковног језика и учење читања и писања.

- 1) *Теорија интерференције* заступа став о негативном утицају знаковног језика на усвајање вештина читања и писања.
- 2) *Теорија двоструког дисконтинуитета* негира постојање било каквог директног утицаја знаковног језика на писани.
- 3) *Теорија позитивног утицаја* знаковног језика на учење читања и писања (утицај се остварује путем лингвистичког трансфера и/или индиректног трансфера на металингвистичком нивоу).

Теорија интерференције

Претпоставка о негативном утицају знаковног језика на усвајање вештина читања и писања је базирана на резултатима студија фреквентности и карактеристика грешака у писаном изражавању глувих особа. Претпоставља се да су неки обрасци грешка који се често поја-

вљују у писаном говору глувих, као што је, нпр. погрешан ред речи, последица утицаја синтаксичких структура знаковног језика на писани израз.

Теорија двоструког дисконтинуитета

Претпоставка о одсуству директног утицаја знаковног језика на усвајање вештина читања и писања потиче од Мајера (Mayer, 1999), који је, на основу проучавања глуве деце и глувих адолесцената који користе знаковни језик, као и писани израз, закључио да су лингвистичке структуре знаковног и говорног језика превише различите да би био могућ њихов директан трансфер из једног у други језик. Према томе, трансфер је генерално могућ између говорног и писаног облика изражавања, али с обзиром на специфичности знаковног језика, то није могуће из следећих разлога:

- 1) Не постоји стандардизован писани облик знаковног језика;
- 2) Већина глувих нису флуентни у говорном изражавању, што им отежава и писано изражавање.

Мајер се залаже за промоцију знаковног језика којим ће се репрезентовати структуре говорног језика кроз гест; ово може представљати едукативно средство које би помогло ђацима да успоставе везу између знаковног и говорног језика. На тај начин би се омогућило глувим ученицима да „мисле на говорном језику“, што је од великог значаја за учење читања и писања. Ова теорија је претрпела бројне критике, углавном због мањка емпиријске потврде.

Теорија позитивног утицаја

Многи аутори су тврдили и покушавали да емпиријски докажу позитиван утицај знаковног језика на усвајање вештина читања и писања. Ова теорија се заснива на претпоставци да су стечене академске и језичке вештине универзалне, без обзира на то који је језик и облик изражавања у питању, и као такве могу само олакшати учење било ког другог језика. Другим речима, што је боље савладан матерњи језик, то ће лакше бити и усвајање било ког другог језика. Овај принцип важи и у случају знаковног и писаног изражавања. Бројни аутори су претпоставили да рано излагање знаковном језику има позитиван утицај на усвајање вештина читања и писања. Полази се од става да владање знаковним језиком има важну улогу у лингвистичком и академском развоју детета, с обзиром да глува деца не могу у потпуности овладати говором, што им ограничава могућност учења и социјалних

интеракција. Затим, контакт са поезијом и прозом знаковног језика представља добар основ за приступ литератури говорног језика. Наглашава се и да добро познавање матерњег језика омогућава развој металингвистичких вештина, које могу знатно олакшати учење других језика и поређење њихових структура. Металингвистички развој такође представља значајан фактор у успешном савладавању читања и писања.

Увид у ове три теорије открива нам да се оне не разликују само у погледу на природу интеракције знаковног и писаног језика, већ и у односу на лингвистичке нивое и појаве које посматрају. Тако се теорија интерференције заснива на фреквенцији и природи грешака на синтаксичком нивоу (ред речи, конституенти синтаксе), теорија позитивног утицаја на аспектима знаковног и писаног језика на лексичком нивоу (спеловање и дактилологија), као и на наративном нивоу (основе излагања). Теорија о одсуству директног утицаја знаковног језика на усвајање вештина читања и писања не покушава да негира корист од знаковног језика на когнитивном или академском нивоу, већ само одбацује могућност директног лингвистичког трансфера. (*Plaza-Pust, Morales-López, 2008*)

„МИТОВИ“ О ЗНАКОВНОМ ЈЕЗИКУ

Постоје бројна погрешна уверења у вези комуникације знаковним језиком која су дуговечна и раширена у толикој мери да добијају статус мита.

Мит 1: Знаковни језик је један и универзалан

Не постоји један знаковни језик којим је могуће споразумети се широм света. Присутан је велики број знаковних језика који се развијају независно једни од других, и који се у великој мери разликују. Баш као што се и говорни језици разликују у погледу вокабулара, граматичких правила и синтаксичких односа, знаковни језици се разликују на основу истих параметара. На пример, знаковни језици који се користе у Америци (АСЛ) и у Великој Британији (БСЛ) се значајно разликују, иако је заједнички говорни језик становника обе територије енглески. Није познат тачан број знаковних језика који тренутно егзистирају, али се претпоставља да је реч о неколико стотина језика.

Мит 2: Знаковни језици се свде на гестовно опонашања појава и слични су мимици

Знаковни језици имају сложену композитну структуру у којој јединице нижег реда својим комбиновањем образују јединице вишег реда— оваква структура је карактеристична за све лингвистичке нивое (фонолошки, морфолошки, синтаксички, дискурсни). Може се учинити непримереним коришћење термина „фонологија“ у овом контексту, из разлога што се знаковни језик не заснова на употреби гласова; ипак, чињеница је да се при гестикулирању испољавају систематске варијације у форми које немају утицај на семантику исказа. Другим речима, евидентан је саставни део структуре знаковног језика који се налази испод нивоа морфеме, који представља пандан фонолошкој структури говорног језика. Овако комплексни и хијерархијски устројени нивои структуре нису карактеристични за пантомиму. Пантомима се значајно разликује од знаковног језика; на пример, пантомима је увек транспарентна и иконична, за разлику од гестова који могу бити неиконични и конвенционални. Простор у којем се артикулишу гестови је ограниченији од простора који се користи за пантомиму— пантомима може да се изводи покретима који укључују цело тело, док је простор за гестикулирање ограничен на горњу половину тела говорника. Затим, способност гестикулирања и способност извођења пантомиме могу бити у различитој мери нарушене у случају трауматских повреда мозга, што говори о различитим неуролошким системима који су задужени за њих.

Често се погрешно мисли да је знаковни језик само говорни језик исказан рукама. Сваки знаковни језик има специфичну граматику, која се веома разликује од граматике говорног језика о коме је реч. Колико је познато, не постоји такав знаковни језик који представља само трансформацију говорног језика на мануелни код. Чињеница је да су конструисани разни системи који се користе у едукативне сврхе који служе мануелном кодирању усменог говора, али они немају статус самосталног језика и не настају спонтано.

Мит 3. Знаковним језиком се не могу изразити комплексна и пренесена значења

Напротив, знаковни језик располаже истом снагом експресије којом располажу и говорни језици. Знаковним језиком је могуће изразити комплексне концепте подједнако јасно и детаљно као и говорним језиком. Овај мит вероватно потиче из погрешног уверења да су зна-

ковни језици примитивне творевине. Оваква карактеризација је често коришћена у циљу потцењивања читавих заједница које се служе знаковним језицима, заједница глувих. Перцепција знаковног језика укључује многе визуелно-спацијалне процесе, као што су: препознавање облика шаке, дискриминација покрета, идентификација фацијалне експресије, уочавање лингвистички релевантних спацијалних контраста. Продукција знаковног језика такође подразумева визуелно-спацијалне процесе који су у вези са моториком, спацијалном меморијом и интеграцијом менталних слика са гестикулационим простором. (*Emmorey, 2002*)

ДРУШТВЕНИ И ИНДИВИДУАЛНИ БИЛИНГВИЗАМ У СВЕТУ ГЛУВИХ

„Билингвизам (двојезичност) представља способност појединца, групе или народа да у говору употребљавају два језика, без веће видљиве склоности за један од њих. Постоје различите врсте билингвизма. Рани билингвизам је усвајање оба језика до четврте године, а касни билингвизам усвајање другог језика после четврте године живота. Симетрични билингвизам означава подједнако познавање оба језика, док асиметрични означава слабије познавање другог језика (пасивни билингвизам и нерцептивни билингвизам). Социјални или друштвени билингвизам обухвата неку друштвену групу на одређеном простору, а индивидуални билингвизам представља појединачне и изоловане појаве“. (*Дефектолошки лексикон, 1999*)

Колико је познато, никада није постојало ни једно друштво у којем су сви његови чланови били глуви. Стога, нерална су очекивања да је могуће пронаћи случај територијалног унилингвизма у којем глуви којима је знаковни језик матерњи и који искључиво њиме комуницирају живе одвојено од чујућих којима је матерњи неки други језик. Вероватно најближи територијалном унилингвизму глувих су случајеви у којим, у оквиру одређеног друштва, сви умеју да користе знаковни језик. Три таква случаја се помињу у литератури, и то су: острво Мартини Виногради у Америци, село Јукатек-Мајан у Мексику и Деса-Колок на Балију у Индонезији. Специфичност ових насеља представља то што је, због великог броја глувих, знаковни језик прихваћен као равноправан начин комуникације и међу глувим и међу чујућим члановима. Нема података да је постојала икаква подела на мањинско и већинско становништво на основу слушног статуса; самим тим, није било потребе ни за издвајањем заједнице глувих. Чујући, који су комуницирали говорним језиком и који су гестикулирали са различитим степеном флуент-

ности, једноставно су постали билингвални јер је то било потребно и корисно. Иако се не може рећи да је у оваквим заједницама на снази била политика језичког билингвизма, очигледно је да су људи постајали билингвални јер је постојала потреба за тим.

Нису сви људи који гестикулирају или који комуницирају путем неког од мануелних система билингвали. На пример, они који примарно користе неки од кодова говорног језика за комуникацију, а читају и пишу користећи лингвистички систем говорног језика нису билингвали, већ монолингвали. Овој групи могу припадати и глуви који су изгубили слух након усвајања говорног језика, и који користе знаковне кодове тог говорног језика. Неки глуви за комуникацију користе систем под називом „кјуд-спич“, који се разликује за сваки говорни језик. Кјуд-спич представља покушај решења проблема који се огледа у чињеници да је мали број гласова говора могуће јасно препознати на уснама и лицу говорника. Кјуд-спич надокнађује невидљиве информације из говорног сигнала коришћењем карактеристичних облика шаке и усана, у циљу визуелног представљања гласова. Кјуд-спич варијанте говорних језика нису посебни језици, већ само служе олакшавању комуникације људи оштећеног слуха. Неки глуви не користе знаковни језик, већ само кјуд-спич, и они се не могу назвати билингвалима, с обзиром да комуницирају коришћењем специфичног облика говорног језика, а не другим језиком. Такође, постоје и многи случајеви људи којима је присутно оштећење погрешно дијагностификовано, и који никада нису били у контакту са знаковним језиком. Људи који су знаковни језик усвојили као матерњи у каснијим годинама живота, и који не познају ни један други језик ни у једном облику, не могу се сматрати билингвалима. (Ап, 2006)

Познато је да постоје одређена правила која је потребно поштовати да би се избегле тешкоће у учењу два језика код деце у раном узрасту.

1. На првом месту, принцип „једна особа-један језик“ мора бити поштован: сваки учесник у комуникацији са дететом мора бити доследан и користити само један језик, и избегавати пребацивање са једног језика на други. Такође, излагање детета различитим језицима мора бити добро балансирано.
2. У каснијим стадијумима усвајања језика, детету треба пружити прилику да комуницира са што више особа; на почетку је довољно да један одрасли комуницира са дететом на само једном језику, али касније дете има потребу да тим језиком комуницира и са другим људима и да искуси сличне контексте на оба језика.
3. Дете треба мотивисати да користи оба језика и да доживи окружење и ситуације у којима је неопходно да их користи да би га

разумели. Неки од ових принципа се примењују и у настави страног језика за најмлађе ученике. У случајевима секвенционалног билингвизма, судећи по теорији позитивног утицаја, знање првог, матерњег језика ће позитивно утицати на учење другог језика.

Наведена правила је важно поштовати у следећим случајевима: код чујуће деце која уче два говорна језика, код чујуће деце која уче знаковни и говорни језик, и код глуве деце која уче два знаковна језика. Међутим, код глуве деце која уче знаковни и говорни језик, постоји велика разлика: никада неће бити случајева симултаног билингвизма. Два језичка кода (знаковни и говорни) нису једнака за ову децу: док знаковни језик усвајају природно и спонтано, учење говора је дуготрајно и напорно. Такође, учење знаковног и говорног језика никада неће тећи истовремено. Теоријски, усвајању говорног језика нужно претходи усвајање знаковног језика. Приликом учења глуве деце знаковном и говорном језику, најважније је обезбедити окружење и ситуације које су довољно стимулативне да мотивишу дете да комуницира коришћењем оба језика. Једна од базичних претпоставки билингвалног развоја глуве деце је да им је неопходно пружити могућност да интерактивно комуницирају и са вршњацима и са одраслима, и са чујућима и са глувима, и на знаковном и на говорном језику. Треба имати на уму да језик има свој говорни, писани и знаковни израз, и те изразе треба користити и заједно и појединачно. (*Ardito, Caselli, Vecchietti, Volterra, 2008*)

НОВИЈА ИСТРАЖИВАЊА О ЗНАКОВНОМ ЈЕЗИКУ

Клатер-Фолмер (2006) је испитивала знаковни и говорни језички развој две глуве девојчице и четири глува дечака. На почетку лонгитудиналног истраживања, просечан узраст деце је био 3,5 година. Сви подаци су прикупљени снимањем конверзација између глуве деце и одраслих (чујућих и глувих). Испитивано је лексичко богатство и синтаксичка комплексност дечјих исказа на знаковном и говорном језику, као и који је језик доминантан, и колико дете учествује у комуникацији. Резултати истраживања су показали да се лексикон и комплексност исказа богате са порастом узраста деце, као и дечје учешће у комуникацији. Значајано је да је синтаксичка комплексност највиша у исказима који су продуковани коришћењем оба језика, и знаковног и говорног. Знаковни језик нема велики утицај на лексикон и комплексност исказа, али је доминантнији у свакодневној употреби. (*Klatte-Folmer, 2006*)

Истраживачи америчког колеџа у Мериленду (2006) су испитивали појаву смеха у конверзацији која се одвија путем знаковног језика; када се смех јавља симултано са гестикуирањем или када прекида гестикуирање, као што се дешава при говору. Анализирано је 11 конверзација (које су укључивале од 2 до 5 учесника) које су имале најмање једном испољен чујан смех. Смех се дешавао 2,7 пута чешће током пауза у говору и на крају реченице у односу на смејање током гестикуирања. Аутори на основу овога закључују да продукција смеха приликом гестикуирања ангажује когнитивне процесе вишег реда, што није увек случај када је у питању говорни израз. Резултати анализа других варијабли указују да је социјална динамика глувих и чујућих особа слична, да се говорници знаковног језика смеју чешће од публике, као и да се жене смеју чешће од мушкараца. (*Provine, Emmorey, 2006*)

Димић и Исаковић (2008) су истраживале успешност при одговарању на питања, као и постављање питања на задате одговоре код ученика оштећеног слуха у оквиру говорног, писаног и знаковног изражавања. Истраживање је обављено на узорку од 40 глувих и наглувих ученика оба пола, узраста од петог до осмог разреда. Резултати истраживања указују да глуви и наглуви ученици најбоље резултате остварују у оквиру знаковног израза, затим следи говорни, док се најслабија постигнућа уочавају у оквиру писаног. Бољи резултати, у оквиру сва три облика изражавања, остварени су при одговарању на питања. Такође, уочено је да узраст ученика корелира једино са постигнућима оствареним у оквиру знаковног језика и то при постављању питања. (*Димић, Исаковић, 2008*)

Истербрукс и Хјустон (2008) су истраживали флуентност читања путем знаковног језика (превођење писаног говора у знаковни) код деце оштећеног слуха чији примарни начин комуникације укључује неку форму гестовног израза. Поређење резултата мерења флуентности са резултатима које су остварили приликом испитивања вокабулара 29 средњошколаца који похађају школу за глуве је показало да флуентност у читању путем знаковног језика високо корелира са разумевањем речи и мисаоних целина у тексту. (*Easterbrooks, Huston, 2008*)

Толар, Ледербер и Гокхол (2008) су истраживали развој способности препознавања значења иконичких знакова код чујуће деце. Узорак истраживања је чинило 66 деце узраста 2,5-5 година, која немају искуство у коришћењу геста. Од њих је тражено да упарују показане иконичне знакове са одговарајућим понуђеним сликама. Иако је свега неколико испитаника узраста 2,5 година доследно препознавало значење показаних гестова, више од половине трогодишњака, и већина троипогодишњака су имали постигнућа изнад очекиваних. Аутор закључује да је

узраст пресудан фактор у развоју способности препознавања значења иконичних знакова, и сутерише значај ових резултата за проучавање развоја знаковног језика код глуве деце, конструисање тестова за утврђивање рецептивног знаковног вокабулара, као и развој способности интерпретирања иконичних знакова. (*Tolar, Lederberg, Gokhale, 2008*)

Половина и Димић (2009) су истраживале граматичке категорије у српском знаковном језику. На основу елицитације одређених типова реченица код изворних говорника знаковног језика, утврђено је да у овом језику постоји низ морфолошких и синтаксичких граматичких категорија. Морфолошке граматичке категорије се највише испољавају кроз глаголски аспект, и то референцијалну позицију, дистрибутивни, перфективни вид и назнаке класификаторских облика глагола, док се категорије врста речи и синтаксичких обележја просте реченице могу граматички одредити дистрибутивним или синтаксичким правилима. Показало се да је редослед речи најважнији за утврђивање синтаксичких односа у реченици, али се он као обавезан испољава у случајевима када може доћи до структурне хомонимије. Аутори закључују да се семантика лексема и прагматички ситуациони аспект морају узети у обзир приликом утврђивања основних граматичких обележја српског знаковног језика. (*Половина, Димић, 2009*)

Група аутора (2009) је испитивала утицај фонологије и икониčnosti знаковног језика на разумевање перципиране поруке код глуве деце. Улога ових карактеристика геста је испитивана уз помоћ експерименталних гестовно-сликовних парова. Задатак испитаника је био да упаре показане знакове са сликама које сматрају да ти знакови представљају, управљајући се према фонолошким (облик шаке, покрет и локација) и иконичним карактеристикама знака. Резултати показују да је код фонолошки сличних парова гестова потребан дужи период за одговор и да се ту јавља више грешака, него код иконичних гестовних парова. Резултати показују и да су глува деца способна за груписање гестова према одређеним својствима, као и да је икониčnost особина која у великој мери олакшава деци усвајање нових гестова. (*Ormel, Hermans, Knoors, Verhoeven, 2009*)

Улога визуелног фидбека током продукције знаковног језика је испитивана од стране америчких аутора (2009). Поређено је трајање пауза приликом гестикулирања између речи у конверзацији и наративним монолозима код особа са очуваним видом, особа са оштећеним периферним видом као последицом Ашеровог синдрома и функционално слепим особама. Саговорници у свим групама су били глуви очуваног вида. Особе са оштећеним периферним видом су гестикулирале углавном у простору који се налази близу лица, за разлику од

особа са очуваним видом и слепих, који се нису међусобно значајно разликовали у овом погледу. Сви испитаници оштећеног вида су правили мање паузе приликом гестикулирања када је у питању конверзација, у односу на монолошко излагање, али је могуће да су то чинили из различитих разлога. Особе са оштећеним периферним видом су у стању да подесе простор у којем гестикулирају према саговорнику, за разлику од слепих који то не могу, већ побољшавају проприоцептивни фидбек продуковањем гестова унутар већег простора када су у питању монолози, који не захтевају прелазак са тактилног на визуелно гестикулирање. Аутори закључују да говорници користе визуелни фидбек да би регулисали димензије простора за гестикулирање. (*Emtorey, Korpics, Petronio, 2009*)

Риналди (2009) је испитивао језички развој код глувих предшколаца у Италији, који имају чујуће родитеље. Један од параметара који су узети у разматрање је било и формално језичко искуство испитаника (време које је прошло од почетка амплификације и третмана), као и различите методе рехабилитације говора. Двадесеторо глуве деце је упарено са 20 чујућих предшколаца по критеријуму узраста, и са других 20 чујућих по критеријуму језичког искуства. Глува деца су показала значајно заостајање и у погледу вокабулара, и у погледу граматичког развоја у поређењу са чујућим вршњацима, али су били подједнако успешни као и чујућа деца са истим језичким искуством. Заостајање у лингвистичком развоју глуве деце у односу на чујуће вршњаке аутор објашњава краћим формалним језичким искуством, а не искључиво последицом оштећења слуха. Глува деца која су изложена и говорном и знаковном језику имају боље разумевање и језичку продукцију него деца која су у контакту искључиво са усменим говором. Препорука аутора истраживања је да се закључци о језичком развоју глуве деце доносе на основу њиховог језичког искуства, као и когнитивног и комуникационог потенцијала. (*Rinaldi, 2009*)

Ковачевић, Исаковић и Димић (2010) су испитивале језичке специфичности говорног и знаковног израза код глуве и наглуве деце предшколског узраста. Узорак је чинило 10 деце која похађају предшколске групе у школама за глуву и наглуву децу у Београду. Инструменти коришћени у овом истраживању су: Тест за испитивање лексичке спремности (Димитријевић, Ђорђевић) и стимуланс слика под називом Пролеће. Добијени резултати указују да развијеност знаковног језичког израза утиче на развијеност говорног израза. У оквиру лексичке спремности, обима вокабулара и усвојености реченице уочена је дефицитраност, како у говорном, тако и у знаковном језичком изразу. (*Ковачевић, Исаковић, Димић, 2010*)

Група аутора са Галаудет колеџа (2010) је истраживала утицај узраста, кохлеарне имплантације, слушног статуса родитеља и употребе знаковног говора у кући на избор говорног или знаковног језика код деце са врло тешким оштећењем слуха. Узорак је чинило 8325 глувих ученика. Резултати указују да је кохлеарна имплантација пресудан фактор који одређује начин комуникације код глуве деце, и да деца која су имплантирана не користе знаковни језик. Употреба знаковног језика у кућним условима у значајној мери утиче на избор знаковног језика као основног средства комуникације код глувих ученика. (*Allen, Anderson, 2010*)

Ковачевић и Исаковић (2010) су испитивале степен разумевања обрађене бајке „Успавана лепотица“, у оквиру употребе знаковног језика и писане и вербалне продукције, код глувих и наглувих ученика VII и VIII разреда. Након прочитане бајке, објашњења непознатих речи и њене обраде путем знаковног језика ученици су имали задатак да препричају бајку уз помоћ слика. Боље разумевање фабуле и поступака ликова је уочено у оквиру препричавања бајке путем знаковног језика. Такође, ученици су употребили већи број реченица у оквиру знаковног језика, него у оквиру писане и вербалне продукције. Реченице исказане путем знаковног језика су биле повезаније. Писани израз глувих и наглувих ученика је врло компликован за анализу, аграматичан и језички сиромашан. Тешкоће настају и приликом разграничавања реалног од фантастичног. (*Ковачевић, Исаковић, 2010*)

ЗАКЉУЧАК

Највећи проблем глувих особа не представља непосредна немогућност слушања, већ социјална изолација која је последица оштећења слуха. Знање и свест глувих људи о ширем друштвеном окружењу су ограничени, јер чујућима представља велики проблем да са њима комуницирају. Чак и ако глува особа користи знаковни језик, само мали број чујућих може са њом да се споразумева без потешкоћа. Тешкоће у комуникацији, удружене са недовољним познавањем проблема глувоће, као и предрасудама о глувима, веома су раширене у свету чујућих, и проузрокују велике проблеме у свим аспектима живота глуве особе: едукацији, запослењу, комуникацији, поштовању људских права...

Знаковни језик представља основни начин комуникације глувих особа широм света. Од момента када су знаковни језици прихваћени као природни људски језици почињу бројна истраживања на ту тему. Знаковни језици су веома значајни за испитивање природе

људских језика, повезаности између језика и когниције, као и неуролошке организације говорних зона мозга. Вредност знаковних језика се огледа у њиховој модалности. Посебност знаковног језика представља чињеница да његова перцепција зависи од визуелне способности саговорника, а продукција захтева интеграцију моторичких система који укључују лице и руке. Глуви знаковни језик сматрају матерњим, равноправним језиком, а не заменом за говорни језик одређене средине, и често наглашавају да знаковни језик представља део њиховог културалног идентитета. Знаковни системи се понекада развијају и у оквиру породице. На пример, када чујући родитељ који не користи знаковни језик добије глуво дете, базични систем знаковне комуникације ће се код детета спонтано развити, осим уколико не буде потискиван од стране родитеља. Овакав, *sui generis* знаковни језик се често назива кућним гестом. У погледу лингвистике, знаковни језици су подједнако богати и комплексни као и говорни језици. Они имају сопствену сложену граматику, и помоћу њих се може дискутовати на различите теме, од конкретних и приземних до сложених и апстрактних. Говорни језици су линеарни, само један звук може бити произведен и перципиран у једном тренутку. Знаковни језици су, насупрот томе, визуелни; омогућавају представљање и перцепцију читавог појма у истом тренутку. Знаковни језици углавном немају писани облик. У земљама са добро организованом рехабилитацијом и едукацијом глувих многи глуви умеју да читају и пишу писмом говорног језика средине, на нивоу који им омогућава функционалну писменост, или и више од тога. Сматра се да тренутно у свету егзистира више стотина знаковних језика, од којих је мањи број стандардизованих, што је циљ којем се тежи и када је у питању српски знаковни језик.

ЛИТЕРАТУРА

1. Albrecht G.L (2006): "Encyclopedia of disability"; *Sage publications, USA.*
2. Allen E. T, Anderson L. M. (2010): „Deaf Students and Their Classroom Communication: An Evaluation of Higher Order Categorical Interactions Among School and Background Characteristics“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Oxford.*
3. Ann J. (2006): „Bilingualism and language contact“; *Oxford University Press.*
4. Ardito B, Caselli M.C, Vecchiotti A, Volterra V. (2008): „Deaf and hearing children Reading together in preschool“; *John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.*
5. Baker A, Woll B. (2008): „Sign Language Acquisition“; *John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.*
6. „Дефектолошки лексикон“; (1999), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
7. Димић Н. (1996): „Методика артикулације“; *ДФ Београд, Србија.*
8. Димић Н, Исаковић Љ. (2008): „Специфичност одговарања на питања и постављање питања код глуве и наглуве деце у говорном, писаном и знаковном изразу“; *У сусрет инклузији-дилеме у теорији и пракси, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар, Београд, 363-384.*
9. Димић Н, Половина В, Кашић З. (1/2009): „ О српском знаковном језику“; *Београдска дефектолошка школа, Београд, 1-28 .*
10. Easterbrooks R. S , Huston G. S (2008): „The Signed Reading Fluency of Students Who Are Deaf/Hard of Hearing“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Oxford.*
11. Emmorey K. (2002): „Language, Cognition, and the Brain: Insights From Sign Language Research“; *Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey– London.*
12. Emmorey K, Korpics F, Petronio K. (2009): „The Use of Visual Feedback During Signing: Evidence From Signers With Impaired Vision“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Oxford.*
13. Klatter-Folmer J. (2006): „Language Development in Deaf Children's Interactions With Deaf and Hearing Adults: A Dutch Longitudinal Study“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Oxford.*
14. Ковачевић Т, Исаковић Љ, Димић Н. (2010): „Језичке специфичности говорног и знаковног израза код глуве и наглуве деце предшколског узраста“; *Зборник резимеа, Дани дефектолога Србије, Златибор, 15-16.*
15. Ковачевић Т, Исаковић Љ. (2010): „Разумевање бајке на основу употребе знаковног језика и вербалне и писане продукције“; *Сметње и поремећаји: феноменологија, превенција и третман, I део, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 269-281.*
16. Marschark M, Schick B, Spencer P. E. (2006): "Understanding Sign Language Development of Deaf Children"; *Oxford University Press.*

17. Marschark M, Spencer P. E. (2005): „Sign language: Interpreting and Interpreter Education“; *Oxford University Press*.
18. Metzger M. (2005): „Interpreted Discourse: Learning and Recognizing What Interpreters Do in Interaction“; *Gallaudet University Press*, Washington, D.C.
19. Обрадовић Васо, Димић, Надежда, Бановић, Милена (2010): „Статус знаковног језика и потребе глувих Србије“; Београдска дефектолошка школа, ДДС и ФАСПЕР, Београд, 1, 95 – 118.
20. Ormel E, Hermans D, Knoors H, Verhoeven L. (2009): „The Role of Sign Phonology and Iconicity During Sign Processing: The Case of Deaf Children“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Oxford.
21. Perniss P, Pfau R, Steinbach M. (2007): „Can't you see the difference? Sources of variation in sign language structure“; *Mouton de Gruyter*, Berlin · New York.
22. Plaza-Pust C, Morales-López E. (2008): „Sign Bilingualism. Language development, interaction, and maintenance in sign language contact situations“; *John Benjamins Publishing Company*, Amsterdam / Philadelphia.
23. Половина В, Димић Н. (2009): „Граматичке категорије у српском знаковном језику“; *Истраживања у специјалној едукацији и рехабилитацији*, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 299-312.
24. Половина В, Димић Н. (2010): „Семантички односи у српском знаковном језику“, *Истраживања у специјалној едукацији и рехабилитацији*; Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 241-258.
25. Provine R. R, Emmorey K. (2006): „Laughter Among Deaf Signers“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Oxford.
26. Rinaldi P. (2009): „Lexical and Grammatical Abilities in Deaf Italian Preschoolers: The Role of Duration of Formal Language Experience“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Oxford.
27. Spencer P. E, Harris M. (2006): „Patterns and Effects of Language Input to Deaf Infants and Toddlers From Deaf and Hearing Mothers“; *Oxford University Press*.
28. Singleton L. J, Morgan D. D. (2006): „Natural Signed Language Acquisition Within the Social Context of the Classroom“; *Oxford University Press*.
29. Sutton-Spence R, Ladd P, Rudd G. (2005): „Analysing Sign Language Poetry“; *Palgrave MacMillan*, New York.
30. Tolar D. T, Lederberg R, A, Gokhale S. (2008): „The Development of the Ability to Recognize the Meaning of Iconic Signs“; *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Oxford.
31. Van Herreweghem M. (2005): „Teaching Turn-Taking and Turn-Yielding in Meetings with Deaf and Hearing Participants“; *Gallaudet University Press*, Washington, D.C.

SIGN LANGUAGE – THE BASIC WAY OF COMMUNICATION FOR THE DEAF

NADEŽDA D. DIMIĆ¹, MIA ŠEŠUM²

¹Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

²Laboratory for Forensic Phonetic, MUP RS, Belgrade

SUMMARY

Sign languages are natural, living languages, used by Deaf communities around the world. They are not mere collections of gestures and they are not universal. They are full languages, independent of the spoken languages used by the hearing society surrounding them. Signed and spoken languages are produced and perceived in radically different ways. While spoken languages are produced by the vocal tract and perceived by the auditory channel, signed languages are produced by the hands, but also other non-manual articulators like the head, face, and body, and are perceived visually. It is a commonly held belief that sign languages are simply some form of 'spoken language on the hands' but, in fact, sign language vocabularies and grammars are very different from those of spoken languages. Signers who know one sign language find it hard under normal conversational circumstances to understand the signer of another, as each sign language has a vocabulary and cultural heritage specific to its national Deaf community.

KEY WORDS: sign language, communication, Deaf communities